

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
НА ФИЛОЗОФСКИОТ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ ВО СКОПЈЕ
Историско-филолошки оддел
Книга 3 (1950), № 7
ANNUAIRE
DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
Section historico-philologique
Tome 3 (1950), № 7

Бранислав Русиќ

ПИТАЊЕ ЗАКАМЕНА

Branislav Rusić

LA QUESTION DE ZAKAMEN

Скопје — Skopje
1950

ПИТАЊЕ ЗАКАМЕНА

За време научних изучавања порекла становништва у Поречу и у Кичевији у Македонији, истраживачи су у знатноме броју тамошњих насеља добијали обавештења од најстаријих лица или од најбољих чувара народних предања да су се преци многих данашњих родова и породица доселили у садашња места живљења њихових потомака однекуд из *Закамена*¹ или, према мало измењеним и ређим именима, „од Закамењено“², „Зад-Камена“³ или „Задкамена“⁴, „Заткамена“⁵, Два Камена⁶ или „Два Камна“⁷ и Црнога Камена⁸. Напуштањем свога завичајног места, стари Закаменци су створили засебну и прилично јаку исељеничку струју⁹.

Народни извори у Поречу и у Кичевији већином уверавају да је Закамен *област*¹⁰ или *предео*¹¹ у Македонији, и то у охридској околини („код Охрида“ или „охридско“¹²) или у близини Дебра („кај Дебар“ или „дебарско“¹³). Неки говоре да је недалеко од Елбасана или крај њега¹⁴ у Арбанији, „„где је Свинско Поље“^{14а} и манастир Свети Јован“. Други кажу да је то област почевши од Девола па до Скадра“¹⁵.

Таква усмена сведочанства из народа навела су испитиваче Пореча и Кичевије да закључе да је Закамен уистину област или предео „негде на југозападу од Пореча“¹⁶, „према данашњој Арбанији“¹⁷, или изван Македоније, у Арбанији¹⁸, — пошто „на територији наше државе, а нарочито око Охрида и Дебра, нема области ни села под тим именом. Једино се налази између Охрида и Дебра (јужно од села Буринца и Селца) крај, који је означен као Каменица (секција: Охрид, Војногеографски институт 1:100.000). Ово би име само донекле опомињало на поменуто име Закамен. „Мени изгледа“, наставља писац „Пореча“, „да ће Закамен пре бити област за планином Камијом, западно од Охридског и Маличког Језера. Ова планина се на Дедијеровој карти и Штилерову атласу назива „Камна“. Исто тако је забележена на Цвијићевој: Ethnographische Karte der Balkanhalbinsel (Pet. Goegr. Mitt., Jg. 1913, I, Tafel 22), а уз то је иза планине означена повећа српска¹⁹ оаза. На новијим картама ова је планина забележена као Камија. Вероватно да је њено старије и српско“¹⁹

име Камна, а новије арбанашко Камија²⁰. Истраживач Пореча даје, на основи казивања људи из друга два рода, још једну поткрепу „да се област Закамен налази на тој страни“²¹.

Крајем лета 1948, за време етнолошког изучавања Дебрце и суседних предела према југу и западу од ње, особито Малесије, о Закамену сам добио обилне, потпуније и поуздане, али у неким појединостима и другојаче податке.

У Дебрци има две различне врсте казивања о Закамену. У селима која су на источној страни предела, у сусеству Кичевије и Железника, предања о Закамену се у нечему подударају са наводима из Кичевије, а донекле и из Пореча, али се не слажу са јасним уверавањима из западних насеља дебрчких. — У Слатину сам записао²² да се тамошњи род Црвенковаца доселио из Закамена, села у Арбанији, које је „отаде Ћафтана, во Домузд Поле“²³; да тамо „и денес имат“ неколико кућа, према месту Прњези; да се ту диже стена Кузманџв Камен²⁴, под којим је до 1915 године било четири мала свратишта и одмаралишта („анчиња“) за путнике и њихову товарну стоку. У Слиову су ми рекли²⁵ да је Закамен такође село „во Домузд Поле“, и то „во Музекија“ у Арбанији, у коме живе „каури, рисјани - Еђушци“, и да су сви његови становници „качауни, сточари“. У Мраморецу нису знали²⁶ да ли је Закамен „одавде али оданде Дрим“.

Сва поменута народна обавештења из Пореча, Кичевије и из источнога краја Дебрце о Закамену у Арбанији, имају мало чега и заједничког. А када је реч о ближем одређивању Закамена, једино се слажу подаци да је Закамен у неком арбанашком „Свинском Пољу“ или (са турском речи за „свињу“: „домуз“) „во Домузд Поле“. Али друга неслагања међу њима наводе на мисао да ће бити да су сва без основа. Сумња у њихову тачност се особито повећава и зато што се ни у новијим изворима нигде не помиње ни област, ни предео, ни назив земљишта, ни насеље са неким од познатих имена за Закамен²⁷. Стога је без дубљих личних истраживања око места близу којих се одређује област, предео или село под именом узалудно нагађати ма шта о њему или изводити закључке према називима који су настали од корена „кам“.

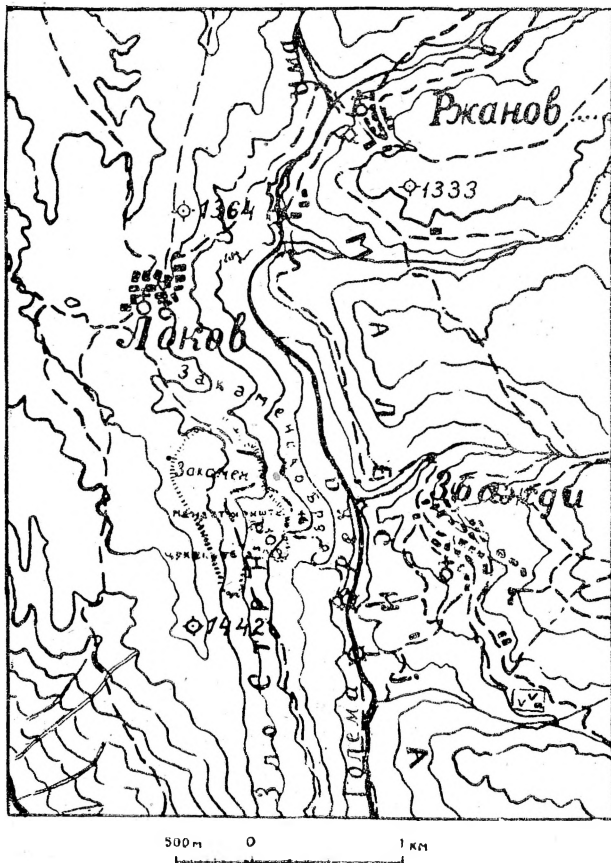
Прва јасна и уверљива сведочанства о Закамену, али већином супротна досадашњим објављеним и овде изнесеним народним мишљењима, чуо сам у неким западним селима Дебрце: у Ботуну²⁸, Црвеној Води²⁹, Долном Стредоречу³⁰ и Лешанима³¹. Та жива и одређена казивања руше свако поверење о некакву Закамену у Арбанији. Сви тамошњи казивачи тврде да Закамен није у Арбанији, него да је у Македонији, у пределу Малесији, на њену западноме делу, из-

међу села Локова и Збажда, то јест на источној косој страни високог и шумовитог планинског бедема који се са севера на југ пружа између Црнога Дрима ниже Глобочице и његове десне притоке Големе Реке. Тамо и сад има *место* које се зове Закаменом. На њему је некада било насеље истог имена, одакле су се „од зулум и од крв“ доселили преци данашњих Ничеваца, Мацеваца и Гроздановаца у Ботун и временом створили највећи разгранати род у селу, који има свог огранка у Долноме Стредоречу. Закаменци у тим селима Дебрце кажу да је родно место њихових предака опустело на исти начин као и негдашње старо насеље Кула, које је било на високом гребену између Новог Села и Песочана. Остале појединости њихова предања о Закамену слажу се скоро у свему са подробнијим подацима које сам забележио у селима Малесије или лично видео на земљишту.

У Присојанима, у првome малесорском селу са југа, о Закамену зна и говори скоро свако; али су предања о њему најживље очувана у Збаждима, Локову и Ржанову не само код најстаријих лица, него и код млађег света³².

Именом Закамена се данас означава земљишно место јужно од Локова и спада у његово подручје. Простире се на северном завршетку стрме Зло-Стрне³³ у правцу од северо-запада према југоистоку по благо искошеној и негде заравњеној удолини („као полица“) у виду корита („као олука“), отприлике на средини између Локова и његових воденица крај Големе Реке, која дубоко усечена у своје корито тече ниже Збажда. Више Закамена, северно и источно од његова средишњег дела, благо се диже заобљени гребен по имену *Закаменско Брдо*, чији јужни крај, пун камењара („грагориште“), стрмо пада у корито Големе Реке. Средња висина Закамена износи око 1200 метара над морем (видети цртеж 1). Основа његова земљишта је сва кречњачка. Закамен је сада скоро сав обрастао сразмерно младом шумом, већином буковом и храстовом, али има и старих вођака. Место и његова непосредна околина су на присојној страни, и скоро су управно окренути према највишим врховима Кара-Ормана на истоку. За време најдужих и ведрих дана Сунце га целог обасја око пет и по часова ујутру, а високи гребен који се диже на његову западу засени га и пре четири часа после подне. Данас посред Закамена је усечен мали дб којим у влажне и кишне месеце тече мала вода; а на његову доњем крају, са десне стране, има слаби извор, који пресушује за време безводних лета. Закамен сад оскудева у води. На неколико места има малих кр евина, њива и затрављених пропланака (видети снимак 1). Из Локова се спушта пут за пешаке и натоварену стоку до Закамена, а одатле се рачва у два правца: један води од севера ка југу средином Зло-Стрне (он се мало разазнаје на горњем десном делу сним-

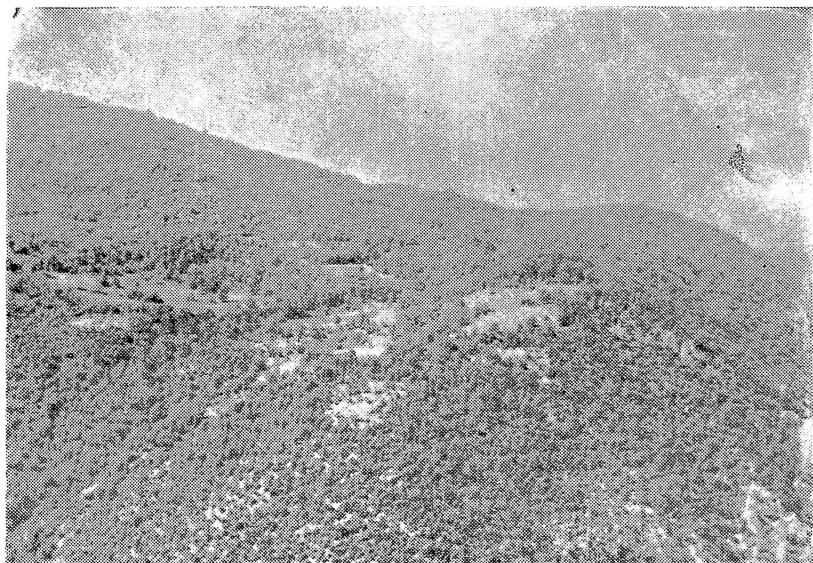
ка 3), а други се спушта према југоистоку и избија на воденицу крај десне обале Големе Реке. Ови пешачки путеви су још у употреби; становници Мислодежде и других удаљенијих села према југу путују њима у Локов. Некада је од Закамена у правцу данашњег Локова водио шири и чвршћи пут од побијенога камења („калдрма“) и избијао на данашње

Цртеж 1: Положај Закамена у Малесији

место Леништа, и његови се трагови јасно разазнају и данас у северном делу Закамена. То је „Старо Цаде“ (видети снимак 2). У садашње време се по целој Закамену, између шуме, по затрављеном или разораном тлу могу уочити заобљени остаци од срушених зидова или њихових основа. Власници ораница у Закамену сведоче да су приликом првих обрађивања земљишта често наилазили на камење из кућних темеља и вадили га. Особито се јасно познају зидови на једноме мало издигнутоме месту ју-

жнога дела Закамена које је обрасло орасима, крушкама и понеким старијим храстом и јавором. Велики део јужнога дела те мале грађевине која личи на црквени брод и за коју народ каже да је била „црквуле“ (црквица), добро је очуван. По њему се и цело то место зове именом *Црквиште* (виде-

Снимак 1: Поглед на Закамен са јужне стране Збажда

ти снимак 3). Средњи део црквице јако је удубљен копањем и тражењем црквенога блага. Ниже црквишта с источне стране налази се поменути извор, који је познат као „Јазмо“ (света вода), и о Спасову дану и сада служи старијим болесницима, особито женскоме свету из околних села, ради умивања „за здравје“ и као лек „од нагазено“. Североисточно од Црквишта, пошто се пређе мали до и сасвим благо нагнута чистина, усред једнога каменитог брежуљка, обраслог храстовима, јаворима и грабовима („габери“), има згомиланог камења („грмађе“), али се на западној страни очито види да је био зид. И у његовој средини је земља знатно улегнута, што такође сведочи да је неко копао и тражио новаца о којима је сневао. То место се зове *Манастириште*. Предање каже да је на њему био манастир „Свети Спас“. И Црквиште и Манастириште народ сматра светим местима („вакаф“, „вакафско“) и не сече њихова дрвета и плаши се да крчи земљиште у њиховој непосредној близини. Према остацима од рушевина и казивању старих људи, разабера се да се насеље пружало у дужину близу хиљаду

метара и да је на најширим местима било само за четвртину уже.

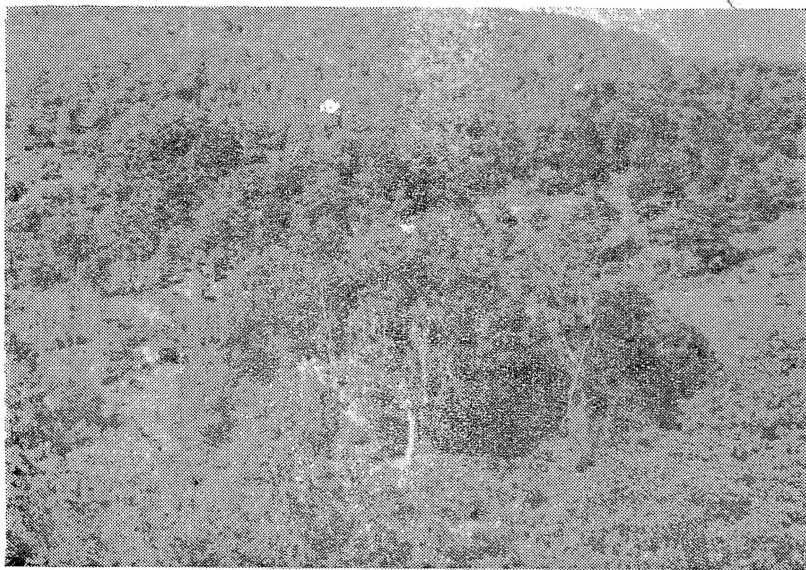
Народ у Малесији говори да је Закамен био велико насеље, „мал град“, и често га зове именом „Град Закамен“. „Во Закамен тесен сокакот бил: ни коњ играл, ни сабја

Снимак 2: „Старо Цаде“ у Закамену

играла“ (а код неких лица се чује да „коњ играл, сабја не играла“). Многи људи тврде да су све његове куће биле приземне („поземечки“) и са много дрвене грађе, тако да су становници у њему живели као „колибари“. На доњем крају,

на данашњем Црквишту, Закамен је имао цркву посвећену Великој госпођи („на Успеније Богородично“). О томе празнику је била сеоска слава, којом приликом „се кревале крсти“ и обилазило имаће насеља, на првоме месту њиве. После те верске поворке народ је долазио на пољану ниже дана-

Снимак 3: „Црквиште“ у Закамену, снимљено са „Манастиришта“

шњега села Збажда, тадашње својине („метоха“) закаменскога манастира, близу садашње његове цркве, која је у то време била мала, озидана само са неколико каменова, и ту се на сабору („на ордија“) веселио уз песму и свирку.

У селима близу Закамена старији људи казују да је насеље добило своје име по томе што је каменито и одасвуд опкољено камењарима и стенама („сето место је камнено, нема нивје; откаде да гледаш, се је зад камен“). Несумњиво ће бити да се тако прозвало стога што је било удаљено од некога главног пута, преко камените стране, кршевита брда или гребена, „зад камен“. А тај је „камен“ пре могла бити крашка коса планинског бедема изнад десне обале Црнога Дрима од Глобочице до ниже Лукова, куда је крај реке ишао и стари пут од Охрида и Струге до Дебра.

Предање каже да су Закамен „Турци“ спалили због освете. Када су допрли до многих предела близу данашње Малесије, „Турци“ су стално залазили у „рисјанска“ (македонска) насеља и скупљали данак. Ту дужност су вршили „таксилари“ на коњима. Народ је био изложен великим из-

дацима, и морао је давати стоку и многа средства за живот да би се одужио и откупио. Зла дела „турска“ стално су се повећавала. „На дванаесет“ или, како други кажу, „на четёресет години по турско идеће“, „Турци“ су достигли врхунац у пљачкању, тлачењу и бешчашћењу становништва. Безакоња њихова се више нису могла подносити. За две до три последње године највећих одрицања и тешкоћа народних, државни порезници („царски таксидари“) су били накупили огромно благо („азно“) и пренели у Дебар. Стари становници данашње Малесије, неустрашиви брђани, жељни слободе и мирна живота, одлуче да се дигну против насилника. Седамдесет људи из свих насеља око Закамена окупе се око свога вође, закаменскога свећеника Мартина, поделе се на седам дружина и оду изван својих кућа у шуму, у планинске делове Кара-Ормана, да одатле вребају нападаче. Једнога дана се рашири вест да се царско благо преноси из Дебра у Битољ и даље у Цариград. Та два македонска града везивао је пешачки пут преко Коцаџика, Новака, Кара-Ормана, Песочана, Ботуна и даље кроз Дебрцу и Преспу^{33а}. Када је благо стигло у подручје садашње Малесије, људи су видели да га носе дванаест мазги. Пратиоци товара су стигли пре Сунчева заласка у негдашње село и данашње земљишно место Сливицу изнад Збажда и Ржанова, до које се и данас може доћи по угодном „Сливичком Пату“. Сливица је на томе путу била прво ноћиште за путнике и одмаралиште за стоку. Мартинова дружина је гледањем следила кретање „Турака“ и натоварених животиња. Када је пао сумрак, устаници су опколили село и у ноћ напали спроводнике блага. Борба се водила три ноћи и три дана. У њој је успео да побегне само један „Турчин“, док су сви остали били живи похватани и са натовареном стоком одведени над селом у шуму планинског венца Карађуза, где су их све посекли заједно са мазгама. Мартин и његови другови су узели злата колико су могли, један део су раздали становницима суседних насеља, а остатак су негде закопали. Дани су пролазили после тога догађаја, а вести о кретању блага нису стизале у наредна села. У то време је стигао у Дебар спасени пратилац и обавестио власти о злом удесу у Сливици. Из Дебра је убрзо била послана јака „царска војска“ у потеру по старим насељима данашње Малесије. Наоружани војници су ноћу стигли у Сливицу, опколили је и јурнули на становништво. Они су одмах подвргли народ страшном насиљу и мучењу да каже шта је са благом и спроводницима. Том приликом је војска поклала већи део мушкараца Сливице, заробила приличан број женскога света, а само су понека лица умакла од казне. „Турци“ су потом опљачкали село, нашли део злата, и на крају су уништили све куће. После тога је војска кренула на Мартиново родно место

Закамен. Највећи део његова становништва је на време побегао, тако да су наоружани људи успели да ухвате и поведу са собом неке девојке и млађе жене, да разграбе имовину насеља, и да га запале и претворе у згариште. Такву исту судбину од осталих делова „војске“ је доживело и село Красје, северно од Локова, одакле је била Мартинова жена, а за њим и Славило („Слаило“), источно од Селаца и Буринеца у Жупи („во Цупа“), и још велики број села у ближој и даљој околини Закамена која су имала устанике. Та села се никада више нису обновила и населила, а само су негде остали јаснији или теже видљиви трагови од негдашњих зидова и основа њихових кућа. Ти остаци чувају и данас имена старих насеља и оживљавају предања о њима и о њихову пустошењу. Од тренутка паљења Закамена и покоља („бозгунлак“) који је тада настао, у њему је пресахнуо обилни извор воде за пиће који је био усред насеља, уврх дола, и спустио се знатно ниже, недалеко од Големе Реке, одакле и данас избија јака вода и на кратком остојању покреће локвенску ваљавицу и воденицу; а цела планинска коса на десној обали Големе Реке, јужно од Закамена, прозвала се именом „Зло Стрна“. Мартин и његови суборци нису могли остати у околини због сталних потера „турских“ власти, и зато су се сви разбегли на све стране по Македонији, а говори се да су неки међу њима отишли у Арбанију, Грчку, Бугарску, Србију, па и преко Балканскога Полуострва. „Турци“ су сустигли и заробили Мартинову жену, одвели у Арбанију и „потурчили“ је. Према казивању једнога Локвенца⁸⁵, оцу његова таста, који је био зидар у Мату у Арбанији, говорила је нека слепа жена од сто година да је била свећеникова ћерка из Красја и за свећеника удата у Закамену. У Селцима се прича да су неки њихови старији људи који су се бавили печалбом у Арбанији, оставили предање да су у Елбасану нашли и Мартинову ћерку. Она их је као старица питала за нека опустела села у садашњој Малесији и њеној околини и испричала им је све о својој судбини. У Локову се вели да су тада „турске азбије“ одвеле са собом у Арбанију много жена, међу којима су две из Закамена и једна из Красја доспеле најдаље на запад, у „Тивар“ (Бар у Црној Гори). Када су те помухамедањене жене описале своје порекло најстаријим печалбарима из Малесије, оне су им често долазиле на разговор и живо су се распитивале за своја родна места из старогавичаја.

После угушеног устанка, покоља мноштва људи и жена и уништења неколико старих насеља у садашњој Малесији и близу ње од стране „царске војске“ или „Турака“ или „турских азбија“, велики број родова и породица из Закамена и оближњих села се склонили испред „турске“ силе и расуо по суседним пределима и областима, већином на ис-

току и североистоку. На неколико година после тог удеса настајало је повремено затишје, и било је породица и појединих људи и жена за које се каже да су се враћале у своје родно место Закамен³⁶, али су га поново напуштале због страха од освете и услед многих других тешкоћа које су се јављале у уништеном насељу. Сви ти узроци о којима се приповеда или још други који су прешли у заборав, учинили су да је Закамен временом сасвим опустео и зарастао у трави и шуми. Он је тек у недавној прошлости дочекао да се раскрче неки његови делови и претворе у њиве. Слично се догодило и с осталим селима близу Закамена.

Закаменци су бежали од „Турака“ најпре у густе шуме око свога насеља, а особито по Кара-Орману и Славеју, одакле су се спуштали на исток у Дебрцу. У њој се заставио само незнатан број родова, а већина је одлазила даље према североистоку и досељавала се у Кичевију³⁷ и у суседно Порече. Бегунци су се углавном задржавали у селима која су у висинском и привредном погледу одговарала њихову завичају³⁸ и која су била добри збегови и мирна уточишта. Може бити да су многи Закаменци одлазили још даље у правцу истока и стизали у Железник и у планинска села на западном ободу Прилепскога Поља³⁹, али о њима засад има мало података.

Међу потомцима првих досељеника из Закамена и код њихових данашњих сеоских суседа чувају се слична предања зашто су Закаменци напустили своје родно место и када су дошли њихови преци и садашњи завичај. Највише се говори да су из Закамена побегли због „турскога“ насиља⁴⁰ или да би се спасли од крвне освете („од крв“⁴¹) после убиства некога свога спахије, или да их је одатле довео неки „Турчин спахија“⁴², а помиње се да је узрок одласку из Закамена била и куга („чума“⁴³). Кад одређују време напуштања својих домова, Закаменци или њихови сеоски старинци се некада не слажу међу собом. Једни кажу да су први Закаменци дошли пре сто двадесет⁴⁴, сто двадесет и пет⁴⁵ или највише пре двеста година⁴⁶, „што вначи да се десило у време догађаја око 1739 године“⁴⁷ (како закључује један писац), када почињу да надиру Арбанаси у западне делове Македоније, па све до почетка деветнаестог века.

Када се упореде сва предања данашњих старијих становника Малесије и лична опажања на земљишту са казивањима исељених Закаменаца или њихових стариначких суседа, о насељу Закамена се могу извести и неки поуздани закључци. На основи података из Малесије, сасвим је јасно да је на данашњем месту Закамена, ниже Закаменскога Брда и северозападно од Црквишта и Манастиришта, заиста било неко повеће насеље које се звало Закаменом. Његов положај се отприлике одређује и многим досадашњим објавље-

ним предањима из Кичевије и Пореча, којима се потврђује да је негде код Охрида или код Дебра. Та народна казивања се увек и у свему не поклапају не само због многих протеклих година, него и зато што је негдашње насеље Закамен било на средини између Охрида и Дебра, па су га једни потомци отсељеника могли сматрати да припада охридској а други дебарској околини или управној јединици чије су се границе мењале, односно привредном или верском средишту. Данас су сва села око Закамена у оквиру Струшкога среза. Друга се потврда налази у казивању Закаменаца у Кичевији да се у родном месту њихових предака „славила општа слава Богородица“⁴⁸ („Успеније Богородично“). Предања се подударају већином и у томе да је родно место старих Закаменаца опустело услед пљачкања и покоља („бозгунлак“) од стране „турских азбија“, то јест да су та зла присилила становништво да се склања у суседне или удаљене и заштићеније пределе и области. Али у исто време има и неслагања у казивањима код данашњих Малесора и отсељених Закаменаца и њихових земљака како о поводу за освету (нападу на „царско благо“), тако и о времену несрећнога догађаја („на дванаесет“ или „на четересет години по турско идење“, односно у доба од прве половине осамнаестог до десетак година деветнаестог века). Такве разлике у годинама — уколико су тачно одређене према појасима — дају повода за мишљење да Закамен није опустео одједном, као што се говори у Малесији, него поступно, — утолико пре што има предања да су се неке породице враћале у своје родно место⁴⁹, или су се тамо појединци склањали код кумова својих⁵⁰, ма да су се у њему задржавале сразмерно мало времена. Вреди поменути и друге несагласности у подацима из народа. Док се у данашњим селима око Закамена прича да су са Закаменом уништена још нека села у непосредној околини и да су се сви преживели и незаробљени становници разбегли већином према истоку и североистоку, дотле се у средини данашњих Закаменаца не спомиње ниједан род из неког од тих разорених села. То наводи на мисао да се међу данашњим „Закаменцима“ морају крити и становници тих уништених села у сусеству Закамена, али да су се сви издавали да су из Закамена („од Закамен“) зато што је Закамен стварно морао бити веће, главно насеље, средиште у предеоној целини која се сада зове Малесијом, па су по њему истицали своје порекло на исти начин као што и данас многи људи из некога села у Доњем Пологу или у околини Тетова кажу да су „од Тетово“; или рекну „од Дебар“, а у ствари су из некога села у близини Дебра. Тако се временом и појам Закамена у народном говору морао проширити и на села и на земљиште око њега, и зато су испитивачи стекли уверење да је Закамен заиста

област или предео, одакле је потекла знатна исељеничка струја. Затим, везивање пресушавања извора у Закамену после паљења насеља и избијања његове воде много ниже, ка кориту Големе Реке, могло би да наведе на стварање другојачих закључака, да је тај врло важни природни узрок, чест у крашким пределима, изазвао расељавање Закамена; али се томе противи предање да су у то исто време уништена и напуштена и друга села из непосредне околине која и данас обилују водом.

Због оскудице у писаним споменицима, тешко је проверити и утврдити тачност свих појединости из народних казивања која се односе на узроке, поводе и време пустошења Закамена и суседних села и исељавања његова становништва. Али ипак, на основи неких података код добрих чувара предања и према досадашњим знањима из записа и сличних старијих извора, може се о појединим деловима наслеђена жива причања о Закамену наћи још нека научна потврда. Ма да народ увек говори да су Закамен и оближња села разорили *Турци*, у том имену народности треба на првом месту видети мухамеданске Арбанасе, које и Македонци православне вере називају „Турцима“. За „азбије“ се зна да су биле арбанашки одметници, пљачкаши и насилници, састављени већим делом од помухамедањених и поарбанашених Дебрана⁵¹, који су нападали македонско становништво дуги низ година, особито од времена када је турска власт на западном делу Балканскога Полуострва знатно попустила после низа војничких пораза у Европи, када су се у Арбанији почели јављати многи месни независни управљачи. Зла дела тих разбојника нашла су болног израза и у народним песмама из неких предела македонских који су у близини Арбаније. Одвођење девојака и младих жена у места с арбанашким становништвом и њихово „турчење“ (арбанашење), такође сведочи да су та дела чинили Арбанаси, а не Турци. Сва слична насртања на суседно македонско становништво вршили су скоро једино Арбанаси из дивљих, сиромашњих предела око Црнога Дрима и западно од њега, особито Малисори и Дебрани. Али та знања указују само на временски оквир у коме треба тражити уништења Закамена и суседних села.

Многе године у деветнаестом веку су биле испуњене честим нападима арбанашких („турских“) одметника и пљачкаша на становништво западних македонских предела који се додирују с Арбанасима или су мало даље од народне међе. Арбанашки одметници и најамници појединих независних великаша отимали су имовину Македонаца и насртали на њихове животе, и неће бити да су те, по злу опеване „азбије“ обишле стара насеља у пределу садашње Малесије⁵², поготову када се зна да су почетком деветнаестог века

уништили велико македонско село Бежаново близу Елеваца у Жупи⁵³, северно, „преку рид“ од Славила. У то време су се десила још два јака пустошења „Турака“ (мухамеданских Арбанаса) јужно од Закамена, по околини Охридског Језера⁵⁴. Разарања македонских насеља је било и раније. Одметницима Али-пашиним се приписује и уништење Светог или Божјега Града у Жупи крајем осамнаестог века⁵⁵. На жалост, ни ти подаци ни остали догађаји из ранијих година и старијих векова не могу се засада суочити са народним казивањем о Закамену и суседним селима⁵⁶, и могу да послуже само као претпоставке за одговор на питање када је нестало Закамена. — Од свих села које предање повезује са пропашћу Закамена, досада је нађена писмена потврда само за постојање Славила, чији се трагови од рушевина и данас познају у непосредној близини и источно од садашњих насеља Селаца и Бурицеца у Жупи, по коме се и земљишно место зове именом Славило или Слаило и поток његов Славилска или Слаилска Река⁵⁷, која својим уздигнутим странама одваја Селце од Бурицеца. У књизи поклоника („Кодика“) манастира Светог Јована Бигорског, која се и данас чува у њему, на накнадно означеној страни седамдесет и четвртој, записано је село Славило или Славио и дванаест имена његових посетилаца и даривалаца⁵⁸. На тој истој страни и на претходној наводе се сва данашња села у Малесији и Селци у Жупи (које је означено као „Селце Долно“⁵⁹), али се нигде не помиње ни Закамен ни остала уништена насеља о којима говори народ. За манастирски Поменик се зна из саме књиге да је преписан 1863 августа (десетог дана) са некога старијег изворника⁶⁰, али уз имена поклоника није записана година када су посетили Манастир. Што покрај Славила нема белешке бар о тадашњем највећем насељу у околини, о Закамену, то сведочи или да је Закамен раније уништен од Славила, или да Славило тада није било сасвим разорено, као што уверавају и најстарији људи у Селцима⁶¹ и што се може утврдити по сачуваним траговима развалина у њему и по једној несрушеној цркви.

*

На основи свих досадашњих истраживања може се рећи да се дошло до два нова открића. Прво, из народних казивања и проматрања земљишта разабера се да је Закамен неоспорно постојао и да је био веће насеље на коси између Локова и Збажда, на западној страни данашњег предела Масесије, и да је некада морао бити њено средиште, по коме су се и бегунци из суседних уништених села означавали као Закаменци. По свој прилици да су његове куће биле већим делом направљене од дрвене грађе (вероватно као полубрвнаре) и збијене, са тесним пролазима (сокацима,

ако не улицама). Прави узроци нестанку Закамена су свакако били у нападима Арбанаса на његово македонско становништво, али се засада још не може одредити тачно време тога догађаја. С утврђивањем места и положаја на коме је био Закамен, сада је осветљено питање одакле је потекла знатна исељеничка закаменска струја, која је највећа у Поречу⁶², а слабија у другим областима и пределима источно и североисточно од свог исходишта⁶³. Са тим излази као поуздан доказ да Закамен није у Арбанији, и да спочетка није био ни област ни предео, него да је био знатније насеље на тлу данашње струшке Малесије. И друго, с изналажењем Закамена и решењем главних нејасних питања око њега, потврђено је и писаним изворима народно казивање о постојању негдашњег села Славила у Жупи.

ДОДАТАК

До данас је испитивањем утврђено да Закаменаца има у *Дебрици* у четири села (у Ботуну и Долноме Стредоречу, Слатину, и Мраморецу) са три велика рода и 48 домаћинства; у *Кичевији* у десет или једанаест насеља (у Велмевцима, Подвису, Добреновцу, Кичеву, Бигор-Доленцима, Челопецима, Русјацима, Дупјанима, Тујину и у Јаголу, а вероватно и у Козичину), у којима живе осамнаест или деветнаест родова са 174 дома или 187 домова⁶⁴; у *Горњем Пологу* у једном селу (Пожарану) или у два села (и у Горној Ђоновици) један род са пет или два рода са деветнаест кућа⁶⁵; у *Поречу* у двадесет или двадесет и два насељена места (у Броду, Девичу, Драгодолу, Слатини, Горном Крушју, Долном Крушју, Тополници, Томину Селу, Сушици, Зрклу, засеоку Малој Реци, Рамнету, Ковачу, Самокову, Бенчу, Звечану, Заграду, Требовљу, Горњој Белици, у засеоку Доњој Белици, и вероватно у Лупшту и засеоку Долном Лупшту) са двадесет и шест или двадесет и девет⁶⁶ врло великих и разгранатих родова и 403 или 482 домаћинства; у *Прилейском Пољу* у једном селу (Дебрешту) или у два села (и у Дупјачанима), где има једна кућа или три куће поречких родова⁶⁷; и у *околини Скопља* у два села (у Пустој Брезници и у Горњем Лисичу) један род са осамнаест домаћинства⁶⁸, — што значи да се засада зна да их има у 39 насеља или у четрдесет и једном насељу, окупљених у 49 родова или 53 рода са 649 или 739 домова. Али тај број није коначан, и мора да се међу многим досељеницима из околине Охрида или Дебра или са непознатим пореклом крију неки Закаменци, поготово ако се поверује народном предању да су чланове неких родова заклињали преци да не казују одакле су, да их неби сустигла освета

од „Турака“³⁹, па су доцније изгубили знање да су из Закамена. Изгледа врло вероватно да ће Закаменаца бити и у Железнику, који је такође брдовит и згодан као прибежиште, а свакако и у некоме селу по западноме планинском ободу Прилепског и севернога дела Битољског Поља. Закаменци би нарасли бројем кућа када би се узели у обзир исељеници свих познатих родова из Пореча којих има у Прилепу и у другим градовима западне Македоније и Скопља. Потпуни подаци о броју родова могли би само донекле дати преставу о величини Закамена, јер су ти облици људских заједница, и поред јаким патријархалних одредаба из ранијих времена, подложни измени. Још мање се може рећи о томе на основи слава, јер су и оне променљиве, особито када родови или породице напусте старо место живљења⁷⁰.

ИЗВОРИ И НАПОМЕНЕ

1 Српски етнографски зборник LI или „Насеља и порекло становништва“ (скраћено као СЕЗБ), на странама 413, 415 до 417, 420, 435, 446, 447, 472 и 482 (у Кичевији); 274, 275, 310, 313, 315 до 319, 326 до 329, 331 до 333 (у Поречу).

2 СЕЗБ LI, 274, 328 (у Поречу).

3 СЕЗБ LI, 385, 463, 466, 468, 478 (у Кичевији).

4 Према написаним подацима о становницима Горње Ђоновице и Пожарана близу Гостивара, у Горњом Пологу, које сам добио од друга Јована Трифуноског, универзитетског предавача у Сопљу.

5 СЕЗБ LI, 384, 390, 392, 394, 396, 398, 399 (у Кичевији).

6 СЕЗБ LI, 384 (у Кичевији).

7 СЕЗБ LI, 446 (у Кичевији).

8 СЕЗБ LI, 384, 682 (у Кичевији).

9 СЕЗБ LI, 384 (у Кичевији); 227 (у Поречу).

10 СЕЗБ LI, 384, 385, 413, 415, 682 (у Кичевији); 274, 275, 277, 623 (у Поречу), — и по саопћењу друга Трифуноског о предању у Горној Ђоновици.

11 СЕЗБ LI, 417, 644, 648 (у Кичевији).

12 СЕЗБ LI, 478 (у Кичевији); 274, 315, 316, 318, 319 (у Поречу).

13 СЕЗБ LI, 446 (у Кичевији); 274, 317, 323, 329, 332 (у Поречу).

14 СЕЗБ LI, 466 (у Кичевији); 274, 316 (у Поречу).

14а) Непотписани Васил Кџичов у чланку „Битолско, Прџспа и Охридско“ у Сб IV (София, 1891), 95, каже: „Долината на р. Шкумбиа носи на едно мѣсто назвање Свинско поле. Точно дѣ е това поле не мож да опрѣдѣлѣж“. У Гопешима сам јула 1951 дознао од Јована „Музеџара“ да је то поле, које он назива именов „Домуздѣ Поле“, западно од Охридског Јазера, преко „Ѣафтгане“, и да је у њему највеће село Рајца (моја напомена).

15 СЕЗБ LI, 384 (у Кичевији).

16 СЕЗБ LI, 277.

17 СЕЗБ LI, 384.

- 18 Видети у СЕЗБ LI, 623 и у регистру за „Кичевију“ код речи Два Камена, Два Камна, Зад-Камен, Закамен, Заткамен и Црн Камен.
- 19 Писац је ову реч морао употребити уместо придева „македонска“ или „македонско“ за време ненародних влада у старој Југославији.
- 20 СЕЗБ LI, 274 (у напмени 1), 277.
- 21 СЕЗБ LI, 275 (у напмени 1).
- 22 Од Алексе Костеског, који је тад имао 70 година.
- 23 Ово му је причао старац Поте Црвенкоски. — Облик „Домузд Поле“ се добио од „Домузоо“ и „Домузд“, због губљења гласа „в“ и нагласка на последњем гласу „о“.
- 24 Арбанаси из Радолишта близу Струге не знају за то име, него за Гури Плочас до Прњезија. А на географским секцијама талијанског, немачког и совјетског издања у размери 1 : 50.000 има северно од Препјеси, који је западно од Лина на Охридском Језеру, назив „Guri Pishkashit“, по насељу Пишкашију.
- 25 Сиљан Богданоски од 75, Трајче Распопоски од 70, Јован Белчески од 68 и Божин Андрески од 67 година.
- 26 Стојан Јанчески (80 година), Ристо Севдоски (72), Темелко Севдоски (67) и Никола Настоски (54).
- 27 Селищев: Славјанское население в Албании (София, 1931); географске секције Арбаније талијанског, немачког, совјетског и југословенског издања, особито у размери 1 : 50.000. О Закамену ми нису знали ништа рећи ни поједина наша стручна лица која су снимала земљиште у пределима западно од Охридског Језера, на арбанашкој страни.
- 28 Од старца Стојана Ническог и Стојана Каравилоског, који су имали 85 година.
- 29 Од Вељана Смилеског (95) и Милета Смилеског (75).
- 30 Од Јончета Мацеског (73), рођеног у Ботуну од Мацеваца, и од његова брата Миладина (60).
- 31 Од Локвенца Стојана Јолеског (50), који је дошао у Лешане 1915.
- 32 Податке о Закамену сам добио већином од Наце Димоске-Србинице (56), Танаска Дамјаноског (67), Недана Стојкоског (57) из Збажда; од Дејана Влаоског (70), Божина Јасиоског (65), Русета Влаоског (59), Темелка Влаоског (43), Димка Влаоског (36) и Трајка Иваноског (53) из Ржанова; од Марка Блажеског (81) и Косте Неделкоског (65) из Локова, — и од Симона Скреоског (78) из Селаца у Жупи.
- 33 На секцији карте „Охрид“, у издању Војног географског института од 1925, у размери 1 : 100.000, није забележена по народном изговору, него као „Зла Страна“.
- 33а Биће да је то исти пут који помиње Ами Буе (Die eugoräische Türkei II, 534) и наводи да спаја Горњи Дебар и Прилеп преко планине и Ботунa.
- 34 Неки кажу „у Охрид“.
- 35 Косте Неделкоског од 65 година.
- 36 СЕЗБ LI, 329, 333 (Степановци из Рамнета у Поречу).
- 37 СЕЗБ LI, 415, 416.
- 38 Видети у посебном делу „Кичевије“ и „Пореча“ код имена насеља која су наведена у овоме чланку у „Додатку“, и у секцијама Војног географског института „Охрид“, „Ресан—Крушево“ и „Гости-вар—Кичево“ у размери 1 : 100.000 од 1925 године.
- 39 СЕЗБ LI, 326 и 327 (у Поречу).
- 40 СЕЗБ LI, 468 (у Кичевији); 316 и 317 (у Поречу).
- 41 СЕЗБ LI, 385, 472 (у Кичевији).
- 42 СЕЗБ LI, 328 (у Поречу; подаци за Ковач и Бенче).
- 43 СЕЗБ LI, 315 (у Поречу).
- 44 СЕЗБ LI, 333 (у Поречу).
- 45 СЕЗБ LI, 416 (у Кичевији).

46 СЕЗБ LI, 385, према подацима на 446ој страни (у Кичевији). Пошто су подаци за Кичевију и Порече скупљани 1926 (како се види из СЕЗБ LI, 245 и 339), време досељавања се данас, 1950, мора увести за око двадесет и пет година.

47 СЕЗБ LI, 385.

48 СЕЗБ LI, 384 и 385.

49 СЕЗБ LI, 329 и 333 (у Поречу).

50 Видети напомену 4.

51 СЕЗБ LI, 377, 378, 379, 385; Миленко Филиповић: Дебарски Дримкол (Скопље, 1939), 22.

52 ВасилѢ Крѣчовъ: Македония (София, 1900), 89, 91; Списание на Българската академия на наукитѢ XVI (София, 1918), 18, 21; Селищев: Славянское население . . . , 28, 31, 39 до 43; СЕЗБ LI, 363, 364, 377, 379, 448, 449; Филиповић: Дебарски Дримкол, 22.

53 Крѣчовъ: Македония, 91.

54 Крѣчовъ: Македония, 89; Списание XVI, 18, 21.

55 Крѣчовъ: Македония, 91; СЕЗБ LI, 386.

56 Учитель из Селаца Исак Славкоски, који је за време мог испитивања имао 61 године, тврдио је да су Славило, Красје, Закамен и друга суседна насеља опустела у време рударског устанка у тадашњој кумановској околини, за време ратовања Аустријанаца са Пиколоминијем против Турака у XVII веку. Томе казивању нисам нашао потврде ког других старијих људи из Селаца и суседних насеља, и зато га нисам могао узети као извор и сведочанство за могућност уништења Закамена у то време. Биће да је Славкоски прочитао о томе догађају из књига, а не да га је наследио предањем. Та могућност не мора бити искључена, али је тешко наћи потврде у писаним изворима за те пределе око средњег тока Црнога Дрима.

57 На секцији „Охрид“ у размери 1:100.000 или на делу „Врбјани“ (односно „Охрид 2“) у размери 1:50.000, та река је означена као „Сељачка Р“.

58 Списание . . . , 31.

59 Списание . . . , 31.

60 Списание . . . , 21, 27.

61 Стојна Маркоска из Селаца, која је 1949 имала око 70 година, каже да је запамтила да је у Славилу било две куће.

62 Она сачињава „скоро четвртину порчког становништва (17, 61 % родова, 23,68 % кућа“; СЕЗБ LI, 277).

63 У Кичевији има „3, 18 % од укупног броја домова“ (СЕЗБ LI, 385), ако не и више (о томе видети напомену 64).

64 Код изучаваоца Кичевије се на једном месту наводи да Закаменаца у њој има „185 домова“ (СЕЗБ LI, 385, — то јест за два мање од мога рачунања). Тај се број заиста добија тек ако се међу Закаменце уброје и 13 кућа Шилеговаца из Козичина, који су „од Св. Јована Дебарског или од Зад-Камена“ и славе Свете Враче (СЕЗБ LI, 468). А ако се томе броју дода осталих дванаест родова и њихових природица са 79 кућа (од којих пет домова славе Пречисту, а остали Светог Николу) из Добреновеца, за које неки „тврде, да су сви пореклом из Закамена“ (СЕЗБ LI, 446, 447, у напомени 1), или и Блажевци (2, Петковдан) из Дупјана (јер се за њих каже да су „сродници са Чурчиовцима“, ма да се не истиче по којој лози), — у томе случају би се добили већи бројеви насеља, родова, кућа и неких слава Закаменаца.

65 Видети напомену 4. За Танасковце из Горње Ђоновице није поуздано да су из Закамена.

66 За Мартиновце у Лупшту, којих има и у Доњем Лупшту, није тачно утврђено да су из Закамена. То исто вреди и за Богојевце из Лупшта (СЕЗБ LI, 326) и за Барутовце из Требовља (СЕЗБ LI, 332).

67 СЕЗБ LI, 317, 327.

68 Трпевци (16 кућа у Пустој Брезници и две породице у Горњем Лисичу, — са славама Варваре и Светога Николе). Трпевци су из Закамена дошли у Пусту Брезницу преко порчкога Томина Села почетком деветнаестог века, па су се два њихова домаћинства одатле понова преселила у Горње Лисиче после другог светскога рата. Све ове податке сам накнадно добио од друга доктора Јована Трифуноског, предавача за географију на Филозофском факултету у Скопљу.

69 СЕЗБ LI, 385, 472.

70 Закаменци највише славе Пречисту (10 родова са 132 куће) и Светога Николу (10 родова са 94 куће), а затим Петковдан (6 са 75), Светога Ђорђа Алимпија (5 са 37), Светог Арханђела (4 са 95), Митровдан (4 са 73) и Светога Пантелеја и Ђорђа Алимпија (4 са 45). Мало славе Варвару (2 са 39), а још мање Варвару и Светога Николу (1 са 16), Светог Атанасија и Светога Јована зимског (1 са 21), Богородицу (1 са 17), Светог Мрату и Ђурђевдан (1 са 9), Светог Николу и Петковдан (1 са 3), Меркулију или Екатерину (1 са 52), Светог Николу и Петровдан (1 са 20), Свете Враче (1 са 13) Петковдан и Спасовдан (1 са 9), Митровдан и Петровдан (3 куће) и Богородицу и Светог Атанасија (2 куће).

Branislav Rusić

LA QUESTION DE ZAKAMEN

(Résumé)

Lorsque, avant la guerre (en 1926), deux savants ont étudié l'origine des habitants du Poreče et de la Kičevija, en Macédoine, il leur a été répondu que, pour un grand nombre de familles, leurs ancêtres étaient venus dans leurs habitations actuelles d'un certain Zakamen. Les gens qui leur ont donné ces renseignements ne savaient pas exactement ce qu'était et où se trouvait ce Zakamen, d'où est venu un important flot d'émigrants. Ils affirmaient pour la plupart que Zakamen était une région quelque part près d'Ohrid ou de Debar; beaucoup d'entre eux disaient qu'il se trouvait en Albanie, près d'Elbasan ou entre Devol et Skadar (Skutari). Ces renseignements ont donné lieu à ceux qui ont étudié Poreče et Kičevija que Zakamen était une région en Albanie, probablement derrière la montagne Kamija (à l'ouest du lac d'Ohrid et du lac de Malik). Les habitants affirment que leurs ancêtres se sont enfuis de Zakamen en particulier à cause des méfaits des „Turcs“, à l'époque qui s'étend à peu près entre 1725 et 1810.

Au cours de l'été 1948, pendant que j'étudiais quelques régions au nord du lac d'Ohrid et au sud-ouest de la Kičevija, j'ai pu trouver dans deux de ces régions, Debrca et Malesija, de nouveaux documents sur Zakamen, plus précis et plus sûrs. Dans la Debrca, on dit que Zakamen était un *village*. Dans les villages de la partie orientale de la Debrca, on croit aussi que ce village se trouve en Albanie, à savoir dans la Muze-kija, sur un certain Domuzovo ou Svinjsko Polje („Champ des Porcs“). Cependant, dans les villages occidentaux de la Debrca, on nie résolument que Zakamen se trouve en Albanie, tandis qu'on affirme qu'il était en Macédoine, dans la région de Malesija, où se trouve en effet, aujourd'hui encore, un fonds de terre portant ce nom. Les gens interrogés, parmi lesquels les originaires mêmes de Zakamen, donnent d'une façon précise sa position, et parlent avec émotion de son passé. Avec plus de détails et d'une façon plus vivante encore, on parle de Zakamen dans tous les villages de la Malesija, en particulier à Zbaždi, à Ržanov et à Lokov, et on en montre l'emplacement. On y dit que Zakamen était une grande habitation, et on l'appelle „la ville de Zakamen“. On raconte qu'il a été détruit par les „Turcs“, „douze“ ou „quarante“ ans après qu'ils aient occupé ces régions et les régions voisines de la Macédoine. On dit que les „Turcs“ pillaient constamment les habitants de Zakamen et des villages voisins, et qu'avec le temps ils ont accumulé de grands trésors. C'est pourquoi un grand nombre d'hommes s'est réuni autour de leur chef, le prêtre Martin de Zakamen, et s'en est allé dans la forêt pour lutter contre ceux qui les terrorisaient. Un jour, les „percepteurs du sultan“ conduisaient un trésor qui était porté par des mules, de Debar à Bitolj, puis à Carigrad (Constantinople), et qui devait passer par la Malesija d'aujourd'hui. La caravane s'était arrêtée pour passer la première nuit dans l'ancien village Slivica. La compagnie du prêtre Martin a attaqué alors ceux qui conduisaient le trésor, et, après une lutte assez longue, elle a tué presque tous les „Turcs“ et leur a pris tout le trésor. Un seul „Turcs“ a échappé à la mort, et il est revenu à Debar pour dire ce qui s'était passé. Après quoi, „l'armée du sultan“ a attaqué pendant la nuit le village de Slivica; elle a massacré presque tous les habitants, et elle a mis le feu au village. Puis elle s'est élancée sur Zakamen, l'a pillé et brûlé, tuant ou faisant prisonniers quelques personnages qui ne s'étaient pas enfuis. En peu de temps, dans cette région, — la Malesija d'aujourd'hui et ses environs, — les „soldats“ ont ravagé d'autres villages encore, comme Kasje, près de Lokov, et Slavilo, près de Seljci et de Burinec,

dans la Župa voisine. Les habitants de Zakamen et des autres villages détruits se sont dispersés de tous côtés; la plupart des familles se sont enfuis par la Debrca dans la Kičevija et le Poreče, et aussi plus loin, vers l'est et le nord.

Bien que la tradition populaire concernant les causes de la destruction de Zakamen et des villages voisins soit vive et convaincante, nous n'en avons jusqu'à présent aucune confirmation dans des documents écrits ni pour Zakamen, ni pour les autres villages, excepté pour le village de Slavilo (et cela au XIXe siècle seulement), pas plus que pour la période où cela s'est passé. Néanmoins, grâce à de nombreux détails fournis par la tradition dans la Malesija et par les descendants de Zakamen vivant actuellement dans le Poreče et la Kičevija, grâce aussi à quelques sources écrites indirectes et aux études que l'auteur de cet article a faites sur le terrain même, — on peut affirmer avec une grande certitude au moins deux choses. D'abord, que Zakamen a été en réalité l'habitation située sur le fonds de terre qui porte ce nom aujourd'hui, et qui se trouve dans la Malesija, dans le bassin de la Golema Reka, affluent droit du Crni Drim, entre les villages Lokov et Zbaždi, au bas du mont Zakamensko Brdo. Aujourd'hui encore, il y a là des restes de l'ancienne route („Staro Džade“) et des ruines; on distingue en particulier deux endroits: Crkvište (place où se trouvait l'église), avec des eaux guérissantes, et Manastirište (place où était situé l'ancien monastère). Ensuite, que Zakamen et les villages voisins ont été détruits par les rebelles et des pillers albanais (le peuple dit „turcs“ à cause de leur religion mahométane, „turque“) de Debar et de la Malisija en Albanie, — ce qui a provoqué un grand courant d'émigration de Zakamen. Comme Zakamen a pu être une assez grande habitation dans cette région, les gens qui se sont enfuis des villages environnants disaient qu'ils étaient de Zakamen, ce qui faisait croire que ce nom désignait une région. — Quant à la période exacte où Zakamen a été détruit, nous n'en pouvons rien dire encore.
